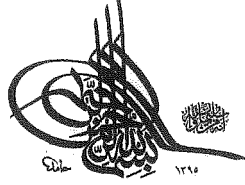

625

204665

Vahyin Nüzûlünün 1400. Yılında Hz. Muhammed (s.a.v.)

– Milletlerarası İlmî Toplantı –

15 – 17 Ekim 2010

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphane	
Dem. No:	204665
Tes. No:	297.92
	VAB-N

İstanbul 2011

İSLÂMÎ İLİMLER
ARAŞTIRMA VAKFI

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 61
Milletlerarası İlmî Toplantılar Dizisi: 16

Kitabın Adı

Vahyin Nüzûlünün 1400. Yılında Hz. Muhammed (s.a.v.)

Yayın Ön Hazırlığı

Dr. İsmail KURT – Seyit Ali TÜZ

Organizatör ve Editör

Prof. Dr. Ahmet KAVAS

Kapak Tasarım

Nazlı ERÇETİN

Baskı:

Seçil Ofset

İSTANBUL
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

1. TEBLİĞ

VAHİY ÖNCESİNDE HZ. PEYGAMBER (s.a.v.)'İN GÖNDERİLDİĞİ SOSYO-KÜLTÜREL VE DİNÎ ORTAM

Adem APAK♦

Giriş

Siyer yazımında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatı ve risâleti dönemi bahislerinden önce, onun içinde doğduğu, yetiştiği, kendisine peygamberlik görevinin verildiği ve sonrasında da İslâm'ı tebliğ ettiği ortamın coğrafi, etnik, sosyal, kültürel, ekonomik ve dinî yapısının genel hatlarıyla ortaya konulması gerekir. Başka bir ifadeyle VII. asırda da Arap Yarımadası çevresindeki dünya hakkında genel hatlarıyla bilgi sahibi olunmadan Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) nasıl bir vasata gönderildiği anlaşılamaz. Bu sebeple başta Arabistan olmak üzere bölgenin coğrafi, siyasî, iktisadî ve dinî hususiyetlerinin incelenmesi gerekir. Zira bu bahiste ortaya çıkacak görünüm ve yapılacak değerlendirmeler, hem vahiy ortamının ve vahyin ilk muhataplarının tanınması, dolayısıyla İlâhî hitabın en doğru bir şekilde kavranılmasına; hem de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tebliğiyle birlikte bir toplumda meydana gelen değişim ve dönüşümün boyutlarının en doğru bir şekilde tespit edilmesine imkân sağlayacaktır. Sosyal hayatta, dinî anlayışta ve dünya görüşünde ne tür değişim ve dönüşümlerin gerçekleştiği ancak bu şekilde tespit edilebilir. İslâm'ın devrimci bir karakter mi taşıdığı, yoksa düzenli ve tedrici ıslah hareketi mi gerçekleştirdiği hususu bu çerçevede daha net vuza kavuşturulabilir. Ancak bu şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) risâleti ve

♦ Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

İlâhî vahyin hedefiyle ilgili olarak genellemeler yapmak yerine daha anlamlı ve tutarlı analiz ve değerlendirmelere ulaşmak mümkün olabilir.

Ayrıca unutmamak gerekir ki, İlâhî vahyin son tebliğcisi Hz. Peygamber (s.a.v.), ömrünün büyük kısmını cahiliyye toplumu içinde ve cahilî dünya görüşünün hakim olduğu bir ortamda geçirmiş; peygamber oluncaya kadar geçen 40 seneyi, risâletinin de ilk 13 yıllık sürecini câhiliyye gelenek ve kurallarının cârî olduğu Mekke’de tamamlamıştır. Dolayısıyla bu dönemin bütün özellikleriyle bilinmesi ve tanınması, aynı zamanda Hz. Peygamber’in (s.a.v.) doğru bir şekilde tanınmasıyla doğrudan ilişkilidir.

I. TARİHÎ VE COĞRAFÎ ARKAPLAN: ARABİSTAN

Arabistan Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının kesiştiği bölgede bulunan, doğusunda Basra Körfezi ve Umân Denizi, güneyinde Hint Okyanusu, batısında ise Kızıldeniz ile sınırlı bir yarımada. Bölge batıda Kızıldeniz kıyısında Tihâme olarak bilinen dar bir sahilden başlar. Yarımada’nın orta kısmında Hicaz, güneyinde ise Yemen bulunur. Yemen’den doğuya doğru gidildikçe Hadramut’a, daha sonra Umân topraklarına ulaşılır. Necid, yarımada’nın kuzeyinde yer alır. Buradan da kuzeye doğru gidildikçe Nüfûd çölü, Necid’in güneydoğusunda Yemâme, sonra da Hecer yahut günümüzde Bilâd-i Halîc olarak bilinen Bahreyn bölgesine varılır.¹ Arabistan, yeryüzü çekileri, tarihi ve kültürü dikkate alınarak Güney Arabistan, Kuzey Arabistan ve Hicaz olmak üzere üç bölgeye ayrılır.

A. GÜNEY ARABİSTAN

Tarihin en eski dönemlerinden itibaren Güney Arabistan’da MÖ. 1400 ile 650 arasında başkentlerine nispet edilen Mainîler hüküm sürmüşlerdir. Bu devlet, bilhassa ticarî faaliyetleriyle tanınmış, hâkimiyet alanı da Akdeniz, Kızıldeniz ve Basra Körfezi’nin kıyılarına kadar uzanmıştır.² Bölgede bu krallığın ardından Me’rib şehri merkezli Sebe krallığı kurulmuştur. Tarım ve ticaretle meşgul olan Sebelilerin inşa ettikleri Me’rib barajı meşhurdur. M. Ö.

¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Tarihi’-Arab Kable’l-İslâm*, I-X, Beyrut 1993, I, 144-145; Hitti, Philip, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), I-V, İstanbul 1980, I, 31-34.

² Zeydan, Corci, *el-Arab Kable’l-İslâm*, (thk. Hüseyin Munis), Kahire ts.,s. 136-140.

750-115 yılları arasında hüküm süren bu krallık, Himyerliler tarafından yıkılmıştır.³ Sebebilere nazaran savaşçı nitelikleriyle temayüz eden Himyerliler, Güney Arabistan'da hâkimiyeti ellerine aldıktan sonra komşuları olan İranlılar ve Habeşlilerle de mücadele etmişlerdir. Himyer kralları "tübbâ" olarak isimlendirilmiştir.⁴

Himyerliler miladî IV. yüzyılın ortalarında yaklaşık yarım asırlık bir süre Habeş işgaline maruz kalmışlar M. 375 yılından itibaren tekrar bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bu dönemde Güney Arabistan'da Hristiyanlık yayılmaya başlamış, ayrıca ülkeye gelen tüccarlar sebebiyle Yahûdilik de güçlenmiştir. Himyer hanedanının zamanla Yahûdiliği benimsemesi üzerine, dinî ve politik sebeplerle Bizanslılar ve Habeşliler de ülkedeki Hristiyanları himaye etmişlerdir. Dolayısıyla Himyerliler döneminde Güney Arabistan, siyasî hâkimiyetin yanı sıra dinî mücadelenin ana merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bu süreçte Yahûdiliği kabul eden Himyer Kralı Zû Nüvâs, pekçok Hristiyanı dinden döndürmeye zorlamış, dinlerini terk etmeyenleri ise "uhdûd" adı verilen ateş dolu çukurlarda diri diri yakmıştır.⁵

Himyer kralının katliamından kurtulabilenler, o dönemde Hristiyanlığın hamisi durumunda olan Bizans'tan yardım talebinde bulunmuşlardır. İmparator, ülkesinin Yemen'e uzaklığı sebebiyle bizzat kendisinin o bölgeye ulaşmasının mümkün olmadığını, ancak Habeşistan'da hüküm süren Aksum Krallığı'ndan Yemen'e müdahale etmesini isteyebileceğini bildirmiştir. Yemen üzerinde mutlak hâkimiyet kurmak isteyen Habeş hükümdarı bu teklifi memnuniyetle kabul etmiş ve M. 525 yılında Eryât isimli komutanın emri altında büyük bir orduyu Arap Yarımadası'na göndermiştir. Habeşlilerin gelişiyile birlikte Yemen'deki Himyerîler devleti tarih sahnesinden silinmiş, ülke artık Hristiyanların kontrolüne geçmiştir. Yemen'e kurtarıcı olarak çağrılan Habeşliler ise zamanla ülkenin yeni istilacısı haline dönüşmüşler, Yemen'i merkezden gönderdikleri valilerle yönetmeye başlamışlardır.

³ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, II, 258-495; Hitti, Philip, *İslâm Tarihi*, I, 80-81, 85-87.

⁴ İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, (thk. Eliza Lichtenstadter), Beyrut ts. (Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde), s. 364-368.

⁵ Bürûc, 85/1-9; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, (thk. Mustafa es-Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhâfız Şelebî), I-IV, Beyrut ts, I, 37.

Arabistan'ın güneyini kontrol altına alan Habeş Krallığı, bunun ardından Yemen'i Hristiyanlığın önemli merkezlerinden biri haline getirmek amacıyla Sana'da Kulleys adı verilen bir gösterişli kilise inşa etmiştir. Yemen valisi Ebrehe hem Hicaz'ın tamamını siyasî hâkimiyetine almak, hem de Kulleys'e rakip gördüğü Kâ'be'yi tahrip etmek için M. 570 yılında Mekke'ye bir askerî harekât düzenlemiş, fakat hedefini gerçekleştiremeden geriye dönmüştür.⁶ Bu arada ülkenin istilâcıları Habeşliler ile yerli halk Yemenliler arasında çekişmeler meydana gelmiş, bu süreçte pek çok Yemenli katledilmiştir.⁷

Ebrehe'nin ölümünden sonra Habeşistan'ın Yemen üzerindeki etkinliği yavaş yavaş kaybolmaya başlamıştır. Bu dönemde istilâcıların halka yaptıklarından rahatsız olan Himyeriler soyundan gelen Seyf b. Zî Yezen, ülkedeki Habeş zulmünü ortadan kaldırmak amacıyla komşu devlet Sâsânîler'den yardım talebinde bulundu. Bölgede Bizans devleti ile nüfuz mücadelesi içinde olan İranlılar bu daveti kabul ettiler. Nitekim Kisrâ Hüsrev Nûşîrevân (M. 551-579) meşhur komutanlarından Vahriz idaresinde gönderdiği ordu-suyla Habeşlileri Yemen'den uzaklaştırdı ve Seyf b. Zî Yezen'i bölgenin idaresine getirdi. Bu şekilde Yarımada'nın güney topraklarının kontrolü Sâsânî Hükümdarı'nın eline geçmiş oldu. Bölgede İran istilâsı yaklaşık olarak 50 yıl kadar devam etti. Yemen'de Sâsânîlerin son valisi Bâzân'ın hicretin 7. yılında (M. 629) İslâmîyet'i kabul etmesiyle bölge tamamen Müslümanların hâkimiyetine girmiştir.⁸

B. KUZEY ARABİSTAN

Arabistan'ın kuzeyinde bilinen en eski devlet, Filistin'in güneyinde kurulan ve M.Ö IV. ile M.S. II. asır arasında varlığını devam ettiren Nabâtî Krallığı'dır. Devletin başkenti Petra şehridir. Nabâtîler, hüküm sürdükleri dönem boyunca Roma İmparatorluğu ile Hicaz çölü arasında tampon görevi yapmışlar, Romalılar çölden gelebilecek muhtemel bedevî saldırılarından

⁶ Fil 105/1-5.

⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 36-59.

⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 32-58, 64-70, 71-73. Taberî, *Tarihu'l-Ümm ve'l-Mülûk*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), I-XI, Beyrut ts. (Dâru's-Süveydân), II, 147-148.

korunabilmek için bu devleti bilinçli bir şekilde himaye etmişlerdir.⁹ Ancak iyi ilişkiler uzun süre devam etmemiş, İmparator Traianus (M. 98-117) Nabâtîler devletine son vermiştir.¹⁰

Nabâtî Krallığı'nın sonlarına doğru Kuzey Arabistan'da M. Ö. I. yüzyıl-da Tedmürlüler (Palmirliler) devleti kurulmuştur. Bu devlet de Nabâtîler gibi Romalıların hem himayesini kazanmış, hem de zaman zaman saldırılarına maruz kalmıştır. Nitekim Tedmürlüler'in âkabeti de Nabâtîler'den farklı olmamış; İmparator Orelan (M. 270-275) zamanında Roma orduları Tedmür'ü işgal ederek bu devletin varlığına son vermiştir. Bölge İslâm fetihlerine kadar Bizans hâkimiyetinde kalmış, hicretin 12. yılında (M. 633) Hâlid b. Velîd tarafından fethedilmiştir.¹¹

M. S. III. yüzyılın sonuna doğru Tedmür devletinin etkisini kaybetmeye başladığı dönemde Kuzey Arabistan'da iki devlet güçlenmeye başlamıştır. Bunlar, Me'rib Seddi'nin yıkılmasıyla güneyden göç eden Araplar tarafından kurulmuş olan Gassânîler ile daha doğuda kurulmuş bulunan Hireliler'dir. Gassânîler, Roma İmparatorluğu'na bağlı olarak Suriye'de, Hireliler ise Sâsânîlerin hükümrانlığını tanımak sûretiyle Irak topraklarında hüküm sürmüşlerdir.¹²

Gassânîler, M. III. yüzyılın başlarında Güney Arabistan'dan Suriye topraklarına göç ederek Gassân nehri kıyılarını yurt edinmişler, Roma İmparatorluğu'nun da tesiriyle Hıristiyanlaşmışlardır. Bizans devleti daha önce kurulan Nabâtîler ve Tedmürlüler'de olduğu gibi, ülkenin güney sınırlarını çölde yaşayan bedevîlerden ve Sâsânî saldırılarından koruyabilmek için bu devletin varlığını desteklemiştir. hicretin 8. yılında (M. 629) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Gassânîlere gönderdiği elçisi Hâris b. Umeyr, bölge valisi Şurahbil b. Amr tarafından Mûte'de öldürülünce, onlar üzerine sefer düzenlenmiştir. Bundan bir yıl sonra (H. 9/M. 630) Gassânîler tarafından Medi-ne'ye yönelik büyük bir saldırı tertip edileceği haberinin alınması üzerine

⁹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, II, 68-72, 600-627.

¹⁰ Zeydan, Corci, *el-Arab Kable'l-İslâm*, s. 81-97; Hitti, Philip, *İslâm Tarihi*, I, 105-108.

¹¹ Zeydan, Corci, *el-Arab Kable'l-İslâm*, s. 98-108.

¹² Cevad Ali, *el-Mufasssal*, II, 626-629.

H. Peygamber (s.a.v.), Tebük seferini gerçekleştirmiştir. Hicretin 15. yılında (M. 636) meydana gelen Yermük savaşında bu devletin son kralı olan Cebele b. Eyhem Bizans ordusunda yer alan Hristiyan Arapların komutanı olarak Müslümanlara karşı savaşmıştır.¹³

Kuzey Arabistan'da kurulan ve Müslümanların fethine kadar bölgede varlığını sürdüren diğer bir devlet ise Hirelilerdir. Gassânîler gibi Güney Arabistan asıllı olan ve Lahm kabilesinden gelmeleri sebebiyle Lahmîler olarak da tanınan Hireliler, Sâsânîlere bağlı olarak yaşamışlar ve göçebe Arapların saldırılarına karşı İran Araplarla olan sınırlarını korumuşlardır. Hire Devleti meşhur kralları Numân b. Münzir'in (M.586-613) ölümünden sonra İran'a karşı tüm bağımsızlığını kaybedince doğrudan İran'dan tayin edilen valiler tarafından idare edilmeye başlamıştır. Hire toprakları (H. 12/M. 633) yılında Hâlid b. Velîd'in seferleri neticesinde Müslümanların hâkimiyetine girmiştir.¹⁴

C. HİCAZ

Hicaz, Arabistan'ın Kızıldeniz tarafında orta kısımda yer alır. Yarımada'nın bu bölümü Kuzey ve Güney Arabistan'ın aksine Bizans ve Sâsânîler gibi güçlü devletlerin işgal maksatlı saldırılarına maruz kalmamıştır. Bunda arazinin çöl ve dağlık yapısı sebebiyle bölgeye asker sevkini güç oluşunun, ayrıca işgalci bir devletin elde edeceği ganimet ve vergi gelirinin orduya yapılacak masrafı dahî karşılayamayacak olmasının büyük etkisi vardır. Zira o zamana kadar Hicaz'ın ekonomik anlamda yabancıların ilgisini çekecek bir zenginliği de olmamıştır. Bütün bu sebeplerle İslâm'ın doğduğu asra kadar Hicaz, Arap Yarımadası'nın en bakir ve bağımsız bölgesi olma özelliğini sürdürmüş, nesiller boyunca bu hürriyet ortamında yetişmiş olan Hicazlı Araplar neseplerini, geleneklerini ve dillerinin safiyetini koruyabilmişlerdir.¹⁵ Hicaz'ın en önemli şehirleri Mekke, Medine ve Taif'tir.¹⁶

¹³ Zeydan, Corci, *el-Arab Kable'l-İslâm*, s. 207-220; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, III, 387-449.

¹⁴ İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, (thk. Eliza Lichtenstadter), Beyrut ts. (Dâru'l-Âfâkî'l-Cedîde), s. 358-361.

¹⁵ Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, (sad. M. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli), Ankara 1997, s. 29.

¹⁶ Hitti, Philip, *İslâm Tarihi*, I, 154.

1. Mekke

Mekke, etrafı dağlarla çevrili bir vadide kurulmuş olup Hicaz'ın dinî ve ticarî merkezidir. Şehri Arap Yarımadası'nın diğer merkezlerinden ayıran ve üstün hâle getiren en önemli özellik yeryüzünün ilk mabedi kabul edilen Kâ'be'nin burada bulunmasıdır. Kâ'be, Mescid-i Harâm, Safâ ve Merve adlı kutsal mekânlar Mekke'de bulunduğu gibi, hac vazifelerinin geri kalan kısımlarının îfâ edildiği Arafat, Müzdelife ve Mina da bu şehrin civarında yer almaktadır. Mekke ayrıca Yemen'den başlayıp Akabe Körfezi'ne ulaşan ticaret yolunun, yani Yemen-Şam hattının kilit noktasında bulunması sebebiyle ticarî merkez özelliğini de kazanmıştır.¹⁷ Mekke'nin çevresinde yılın belli zamanlarında gerçekleştirilen Ukâz, Mecenne ve Zülmecâz gibi panayırar şehrin ticarî ehemmiyetini daha da artırmıştır.¹⁸ İşte bütün bu özellikleri sebebiyle Mekke Kur'ân'da (Ümmü'l-kurâ=Şehirlerin anası) adıyla anılmıştır.¹⁹

Mekke'nin tarihi M. Ö. 5. yüzyılın ortalarına kadar ulaşır. Şehri ilk yurt edinenler Güney Arabistan asıllı Amâlikalılardır.²⁰ Daha sonra yine güneyden gelen Cürhüm kabilesi buraya yerleşti. Böylece Harem etrafında başlayan iskân hadisesi ile Mekke küçük bir yerleşim merkezi haline geldi. Hz. İsmail (a.s.) de kabilenin reisi olan Mudad'ın kızı Seyyide ile evlenerek Cürhümlüler'le akrabalık kurdu. Hz. İsmail (a.s.), bir peygamber olarak Kâ'be ve hac vazifelerini yerine getirmiş, kendisinin ardından bu görevler oğulları tarafından yürütülmüştür. İsmailoğulları zamanla şehirde çoğalmışlar ve İsmailîler, Adnânîler, Maaddîler veya Nizarîler adlarıyla anılmışlardır. Yüzyıllar sonra aynı topraklarda peygamberlik görevini üstlenecek olan Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ataları olan Kureyş kabilesi de, Hz. İsmail'in Cürhümlü kadınlarla evlenmesinden meydana gelen İsmailoğulları soyundan neş'et etmiştir.²¹

¹⁷ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 113; Hitti, Philip, *İslâm Tarihi*, I, 155-156.

¹⁸ İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, s. 263-268.

¹⁹ Şûrâ, 42/7.

²⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, I, 345-347.

²¹ Buhârî, *Ehâdisü'l-Enbiyâ*, 9.

Mekke'de Cürhümlüler'in idaresine son verenler, yine onlar gibi Yemen asıllı bir kabile olan Huzaalılar'dır. Güneyden kuzeye doğru göç eden Huzaalılar kendilerine uygun bir yerleşim yeri buluncaya kadar Mekke civarında kalmak için Cürhümlüler'den müsaade istemişler, ancak talepleri kabul edilmeyince Mekke'ye hücum etmek sûretiyle eski sahiplerini şehirden uzaklaştırmışlar, fakat İsmailoğulları'nın burada yaşamalarına müsaade etmişlerdir. Diğer taraftan şehrin idaresini Huzaalılar'a terk etmek zorunda kalan Cürhümlüler Mekke'den ayrılırken Zemzem kuyusunu da işlemez hâle getirmişlerdir.²²

Huzaalılar döneminde liderleri Amr b. Luhay, Kâ'be'ye ilk kez putların yerleştirilmesi âdetini başlatmış, bu sebeple kısa zamanda Kâ'be bir put merkezine dönüşmüştür.²³ Tevhid inancını zedeleyen bu gelenek, ancak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke'yi fethetmesiyle ortadan kaldırılacaktır.

2. Taif

Mekke'nin yaklaşık 120 km. güneydoğusunda Irak-Yemen ticaret yolu üzerinde bulunan Taif, Sakîf Kabilesi'nin yurdudur. Serin havası sebebiyle Mekkelilerin sayfiye merkezi olarak ünlenmiştir.²⁴ Sakîfliler arazilerinin verimliliği ve şehirlerinin ticaret yolu üzerinde olması sebebiyle zaman zaman zenginlikte Mekke ile yarışabilecek hâle gelmişlerdir. Şehir ahalisinin mahalli ve mevsimlik panayırlar sebebiyle Mekke halkıyla sağlam bağlarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak onların siyasî gücü hiç bir dönemde Mekke halkı düzeyine ulaşamamıştır. Özellikle Kureyş ile Sakîf Kabilesi'nin de dâhil olduğu Hevâzin kabileleri arasında gerçekleşen Ficâr savaşlarında Mekkeliler'in galip gelmesi, Kureyş'in Taifliler üzerindeki hâkimiyetini daha da pekiştirmiştir.²⁵ Böyle olduğu içindir ki, Sakîfliler, Mekke'nin fethine kadar geçen dönemde Kureyş'ten bağımsız olarak herhangi bir siyasî faaliyete girişme cesareti gösterememişlerdir.

²² İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 116-122; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, (thk. Muhammed Hamidullah), Jerusalem, 1963, I, 8.

²³ Buhârî, *Menâkıb* 9; İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, (çev. Beyza Düşüngen), Ankara 1969, s. 26.

²⁴ Hitti, Philip, *İslâm Tarihi*, I, 154.

²⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 195-198.

3. Yesrib (Medine)

Mekke'den sonra önem derecesinde Hicaz'ın ikinci şehri Yesrib'dir. Şehrin kuzeyinde Uhud dağı, güneyinde Âir dağı, doğusunda Vâkım harresi (volkanik arazi), batısında ise Vebere harresi bulunmaktadır.²⁶

Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) hicretinden sonra Medine adını alan Yesrib'in ilk sakinleri Yemen asıllı Amâlikahlardır. M. Ö. VI. yüzyılın başlarında Kudüs'ü işgal eden Bâbil Kralı Buhtunnasr Kudüs'ü işgalinin ardından Yahûdîleri kendi ülkesine götürünce, onun elinden kurtulanların bir kısmı daha güvenli buldukları Hicaz'a gelerek Yesrib, Hayber ve Fedek gibi şehirlere yerleşmişlerdir. Yahûdîlerin Filistin'den Arabistan'a göç etmelerini zorunlu hâle getiren sürgün ve baskılar daha sonra da devam etmiş, özellikle Roma İmparatorlarından Adriyanus'a (M. 117-138) karşı yapılan ayaklanmanın başarısız olması üzerine Yahûdîlerin bir çoğu Arabistan'a sığınmak zorunda kalmışlardır. Hristiyanlığın Suriye'de yayılmasının ardından Romalıların dinî baskısına maruz kalan Yahûdîler de kendileri için daha güvenli buldukları Hicaz'a gelmişler, bilhassa kuzey bölgelere yerleşmişlerdir. Yarımada'ya gelen Yahûdîler burada zamanla Arap kültürünü benimsemişler, hatta Arap isimleri almışlardır.²⁷ Güney Arabistan'da Me'rib seddinin yıkılması üzerine Kahtânî Araplarının Ezd koluna mensup Evs ve Hazrec isimli kabileler de Yesrib'e gelmişlerdir.²⁸

II. BEŞERÎ ARKAPLAN: SOSYAL VE DİNÎ HAYAT

Arapların İslâm öncesi devirleri genel olarak câhiliyye dönemi olarak adlandırılır. Bu kelime “chl” kötünden türetilmiş olup, eski sözlüklerde ilmin zıddı olan “bilgisizlik” anlamı verilmiştir. Bu durumda câhiliyye çağı “bilgisizlik çağı” anlamına gelir. Çağdaş araştırmacılar ise bu kavrama başka bir anlam yüklemektedirler. Onlara göre eski Arap şiirinde cehl, ilmin zıddı olarak kullanılmakla birlikte bu, kelimenin ikinci anlamıdır. Birinci anlamına göre cahil azgın, arzularının esiri, şiddet taraftarı ve sabırsız kişidir. Bu şekilde cehl kelimesi ilmin değil, hilmin karşıtı olmaktadır. Dolayısıyla cahil-

²⁶ Buhl, Fr., “Medine”, *İA*, VII, 459.

²⁷ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 569-570.

²⁸ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 128-142, VI, 511-543.

likten bilgisizlik değil, bildiği hâlde kasten bilgisizce hareket kastedilmektedir. Zira İslâm öncesi dönemdeki Arapların hayatları ve faaliyetleri incelendiğinde onların çevrelerinde yaşayan insanlardan akıl ve bilgi potansiyeli yönünden daha ileride olduğunu gösteren pek çok delil bulmak mümkündür.²⁹

Câhiliyye kavramı ve davranışları için Habeşistan Kralı huzurunda Müslümanlar adına konuşan Cafer b. Ebû Tâlib'in açıklamaları güzel bir örnek teşkil eder:

“Ey hükümdar, Allah aramızdan birini seçip de onu kendisi için elçi olarak gönderene kadar biz cahillerdendik, putlara tapar, ölü hayvan eti yer, fuhuş yapardık. Akrabalık bağlarına riâyet etmez, komşuluk haklarını tanımazdık. Güçlü olanlarımız zayıf olanlarımız ezerdi. Uzun bir müddet bu hâlde yaşadık. Sonra Allah bize aramızdan soyunu, doğruluğunu, güvenilirliğini, namusluluğunu bildiğimiz bir peygamber gönderdi. O bizi Yüce Allah'ın birliğini tanımaya ve O'a ibadet etmeye çağırdı. Ağaç ve taştan yaptığımız putlara tapmaktan, Allah'a ortak koşmaktan uzaklaştırdı. Bize doğru söylemeyi, emanete ve akrabalık bağına riâyet etmeyi, komşularla güzel geçinmeyi, haramdan, kan dökmekten sakınmayı emretti. Fuhuştan, yalandan, yetim malı yemekten, namuslu kadına iftira etmekten menetti. O, bize, diğer insanlara kötülük yapmaktan çekinmeyi, sadece Allah'a ibadet etmeyi, sadaka vermeyi ve her çeşit iyi ve güzel fiiller işlemeyi öğretti”.³⁰

Câhiliyye kavramı, gerek Kur'ân³¹ gerekse hadislerde İslâm'dan önceki inanç, tutum ve davranışları İslâmî dönemdekenden ayırt etmek için kullanılmıştır. Bununla birlikte câhiliyye, yaşanmış ve bitmiş olan bir tarihî süreci değil, bir kültürü temsil eder. Böyle olduğu içindir ki, İslâm'dan sonra, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde dahî câhiliyye davranışlarına tesadüf etmek mümkün olmuştur. Nitekim gerek Kur'ân-ı Kerim'de gerekse hadislerde bu döneminin belirgin davranışları kan davası, içki, kumar, kabilecilik gibi

²⁹ Tülücü, Süleyman, “Câhiliyye Kelimesinin Mana ve Menşei", Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, sy. 4, Erzurum 1980, s. 279-281.

³⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 359-360.

³¹ Âl-i İmrân, 3/145; Mâide, 5/50; Ahzâb, 33/33; Feth, 48/26.

alışkanlık ve uygulamalar câhiliyye davası olarak kabul edilmiş, bu hususta gayret sarf edenler hem vahiy, hem de Rasûlüllah'ın (s.a.v.) diliyle kınanmıştır.

Örnek vermek gerekirse, Kur'ân'da insanlar "*câhiliyye zannından*" sakındırılmış,³² Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hanımları "*câhiliyye devrindeki kadınlar gibi açılıp saçılmamaları*" konusunda ikaz edilmiş,³³ ayrıca bütün Müslümanlar "*câhiliyye taassubu*"na düşmemeleri için uyarılmış³⁴ ve nihayet Müslümanlara "*câhiliyye idaresini mi aradıkları*" sorulmuştur.³⁵ Benzer şekilde Allah Rasûlü (s.a.v.) de "*câhiliyye davasıyla hak iddia eden bizden değildir*"³⁶ demek sûretiyle İslâm'dan sonraki olumsuz tavırları da câhiliyye anlayışı olarak tanımlamış ve ümmetini bu hususta uyarmıştır. Hatta "Ümmetimin içinde câhiliyye döneminden kalma dört adet vardır: Asaletle övmek, başkalarının soyuna dil uzatmak, yıldızları vesile edinerek yağmur beklemek ve ölünün arkasından yüksek sesle ağlamak" ifadeleriyle Müslümanların bu alışkanlıklardan kolayca vazgeçemeyeceklerini de bildirmiştir. Buradan yola çıkarak câhiliyyeyi sadece İslâm'dan önceki dönem şeklinde tanımlamanın hatalı, en azından eksik olduğu açıkça ortaya çıkar.³⁷ Ancak konunun takdimi gereği, burada câhiliyyeden İslâm'ın doğuşundan önceki dönem kastedilecektir.

Arapların İslâm'ın zuhuru evvelinde sergiledikleri câhiliyye davranışları arasında kibir, gasp, içki, fuhuş, kumar, kan davası, riba, hırsızlık, yetim malı yeme gibi kötü alışkanlıkları saymak mümkündür ki, bunlar "Mesâlibü'l-Arab" (Arapların ayıpları) olarak isimlendirilmiştir.³⁸ Bu adetler toplumda yaygın olarak sergilenmekle birlikte, Arapların tamamı bu davranışları benimsemiş değildir. Genel anlamda câhiliyye kültürü içinde hayatlarını sürdüren insanların da takdire şayan davranışlarına da şahit olunmuş-

³² Âl-i İmrân, 3/154.

³³ Ahzâb, 33/33.

³⁴ Feth, 48/26.

³⁵ Mâide, 5/50.

³⁶ Buhârî, Cenâiz 39.

³⁷ Altıntaş, Ramazan, *Bütün Yönleriyle Câhiliyye*, Konya 1996, s. 1-110; Fayda, Mustafa, "Câhiliyye", *DİA*, VII, 17-19.

³⁸ İslâm öncesi dönem câhiliyye kültürü ve alışkanlıkları hakkında geniş bilgi için bk. Sarıçık, Murat, *İslâm Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü*, Isparta 2002, s. 11-130, 224-303.

tur. “Fedâilü’l-Arab” (Arapların faziletleri) olarak bilinen güzel hasletlerin başta gelenleri ise bağımsızlık ve özgürlüğe düşkünlük, yiğitlik, cesaret, sabır, zayıfı korumak, güçlüye karşı koymak, cömertlik, ahde vefa, misafirperverlik, kendisine sığınanı himaye etmek, kanaatkârlık gibi hasletlerdir.³⁹

Araplarda câhiliyye dönemi kültürü şifahî gelenekle aktarılmıştır ki, bunun en önemli kaynağı câhiliyye şiiridir. Kabile övünmesi (medh) câhiliyye şiirinin en önemli mevzularından birisidir. Övgüde bir şahsın taşıdığı taç, ziynet gibi arızî yönler değil cesaret, cömertlik ve adalet gibi şahsî vasıflar öne çıkarılmıştır.⁴⁰ Kabile övünmesi her kabile üyesinin tabîî vazifesidir. Ancak bunu asıl sorumluları ve en iyi şekilde gerçekleştirenler, kabile övünmesini bir meslek olarak icra eden kabile şairleri ve hatiplerdir. Kuşkusuz asabiyetin câhiliyye şairi ve şiirine tesiri büyüktür. Şairin gönlünü coşturan şeyler hep asabiyet ruhunun yansımalarıdır. Câhiliyye şiirinin ana konularının genelde kabileyi övmek ve yüceltmek, düşmanları hicvetmek, hasımlara meydan okumak, soyu intikama teşvik ve düşman kabilelere saldırıya tahrik etmek, kavmin gözünü kırpmadan içine daldığı savaşları aktarmak, savaşta ölenlere mersiye söylemek gibi kabile asabiyetiyle ilgili yahut ondan ilham alan davranışlar olduğu görülür.⁴¹

Câhiliyye şairinin aslî fonksiyonu asabiyette aşırı gitmektir. Şair çoğunlukla düşmanlığı barışa, savaşı anlaşmaya, kisası diyete tercih etmiştir. Bu sebeple Arap hayatında şairler âdeta savaş borusu ve şerrin davetçileri olmuşlardır. Barışa çağıran ve savaştan nefret eden kabile şairi bulmak neredeyse mümkün değildir.⁴² İslâm öncesi hayatının en önemli aktörleri sayılan şairler, Ukaz panayırında şiir yarışmalarına iştirak etmişler, burada en çok beğenilen şiirler Kâ’be duvarına asılarak ödüllendirilmiştir. Bu şerefe nâil olan kabile şairleri ise İmriü’l-Kays, Tarafe b. el-Abd, Züheyr b. Ebî Sülmâ, Lebîd b. Rebîa, Amr b. Külsûm, Antere b. Şeddâd, el-A’şâ, Nâbiğa ez-Zübânî ve Ubeyd b. el-Ebrâs’tır.⁴³

³⁹ Kazancı, A. Lütfi, “Câhiliyye Döneminde Müsbet Davranışlar”, *UÜİFD*, c. 1, sy. 1, Bursa 1986, s. 103-111.

⁴⁰ Çetin, Nihat, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973, s. 87.

⁴¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, I, 477.

⁴² Nass, İhsan, *el-Asabiyyetü’l-Kabiliyye ve Eseruhâ fi’ş-Şi’ri’l-Emeviyye*, Beyrut 1964, s. 162, 165.

⁴³ İbn Kuteybe, *eş-Şi’r ve’ş-Şuarâ*, Leiden 1902, s. 37-164.

A. SOSYAL HAYAT

Câhiliyye toplumu, yaşayış tarzına göre genelde bedevî ve hadarî olmak üzere iki kısımda mütâlaa edilir. Kısaca tanımlamak gerekirse Bedevîlik, hayatın ihtiyaçlarında zorunlu olanla yetinmektir. Kur'ân'da bedevîlik "bedv" şeklinde kullanılmıştır. Nitekim Yûsuf (a.s.) Mısır'da huzuruna getirilen ailesine şöyle demiştir: "*Rabbim* beni zindandan çıkararak ve sizi çölden getirerek bana çok iyilikte bulundu. Şüphesiz *Rabbim*, dilediği şeyde nice incelikler sergileyendir. Şüphesiz O, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."

Hadarîlik ise başta yerleşik hayatı benimsemek olmak üzere yiyecek, giyecek gibi tabî ihtiyaçlarda zarurî olanın üzeri şartlarında yaşamak, üstelik hayatın imkânlarını çoğaltmak, çeşitlendirmek ve güzelleştirmektir. İklim ve tabiatın bir gereği olarak Arap Yarımadası'nın kuzeyindeki sakinlerin büyük bir kısmı bedevî, güneydekiler ise hadarî kabul edilir. Bundan dolayı Kuzeyliler ile Güneylilerin dünya görüşleri, kültürleri ve hayat tarzları arasında belirgin farklıklar oluşmuştur. Her şeyden önce Kuzeyliler, himaye ve asabiyyetle idare edilen topluluklar iken, buna karşılık Güneyliler kurumsal yönetimler altından yaşamışlardır.⁴⁵

1. Kabile

İslâm öncesi Arap toplumu çöl şartlarının ortaya çıkardığı sosyal bir model olan kabile sistemi üzerine kurulmuştur. Kabile, aynı atadan geldikleri kabul edilen ve aralarında nesep irtibatı bulunan insan topluluklarına verilen ortak isimdir.⁴⁶ Arabistan bozkırlarında bir erkek, bir kadın ve bir kaç çocuktan müteşekkil basit bir aile hayatı sürdürmek mümkün olmadığı için, insanlar ancak kan bağına dayalı kabile veya aşiret denilebilecek birlikler hâlinde yaşayabilmişlerdir.⁴⁷

⁴⁴ Yûsuf, 12/100.

⁴⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, I, 288-291; Hitti, Philip, *İslâm Tarihi*, I, 55-56.

⁴⁶ Firuzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, I-IV, Libya ts., III, 555. Ayrıca bk. Avcı, Casim-Recep Şentürk "Kabile", *DİA*, XXIV, 30.

⁴⁷ Watt, W. Montgomery, *Peygamber ve Devlet Adamı Hz. Muhammed*, (çev.Ünal Çağlar), İstanbul 2001, s. 54, 58.

Araplar arasında asırlar boyunca hükmünü icra eden bir hayat nizamı olan kabile, rasgele meydana gelmiş düzensiz bir topluluk değildir. Bu kurumun da kendine göre kuralları ve bütünlük içerisinde tutarlılığı olan bir düzeni vardır. Kabile âdet ve gelenekleri sayesinde ki insanlar, soylarının emniyet ve istikrarını muhafaza edebilmişlerdir. Kabile mensubu saf bir ferdiyetçi olmakla birlikte, bu sistem gereği cemaatinin bekası için kendi menfaatini, hatta hayatını terk etmeye her zaman hazır olmuştur. Çünkü o bilmektedir ki, hayat hakkı başta olmak üzere sahip olduğu bütün hakları kabilesi sayesinde elde etmiştir.⁴⁸

Kabileye mensubiyet kişinin var olma garantisi anlamına geldiği için ferdin, kabilesine gönülden bağlanması ve kabile geleneklerine tereddütsüz tâbi olması gerekir. Çünkü kabilede soyun genel politikası hilâfına hareket eden üye, kabilesi tarafından dışlanmakta, onun üzerinden çöl güvenlik sistemi olan himaye kaldırılmakta, özetle soyuyla tüm bağı kesilmektedir ki, bu bir Arabın karşılaşabileceği en büyük felâkettir.⁴⁹ Çünkü kabile kuralları dışına çıkan üyeler *hal'* denilen ve kabilenin himaye garantisinin iptal edilmesi anlamına gelen uygulamayla sistem dışına atılmakta ve uzaklaştırılmış, kovulmuş ve lanetlenmiş anlamlarında *hâlî'*, *tarîd*, *la'in* olarak isimlendirilmektedir.⁵⁰

Çetin hayat şartları ve geçim zorluğu sebebiyle Araplar arasındaki öncelikli irtibat şekli düşmanlıktır. Buna göre aralarında herhangi bir anlaşma bulunmayan iki kabile tabî bir şekilde düşman kabul edilmiştir. Kabile savaşları o kadar rutin hâle gelmiştir ki, câhiliyye Arapları baskın ve yağmaları bir geçim vasıtası olarak görmüşlerdir. Onlar, yakınlarında yaşayan ve aralarında herhangi bir anlaşma bulunmayan kabilelere sürekli olarak baskın düzenlemişler, saldırıya maruz kalanlar da bunun intikamını almak için fırsat beklemişlerdir. Bu nedenle Arap câhiliyye hayatında en önemli sosyal hadiseler olarak Eyyâmü'l-Arab adı verilen kabile savaşları kabul edilir.⁵¹

⁴⁸ Nass, İhsan, *el-Asabiyye*, s. 70; Özeydin, Abdülkerim, "Arap", *DİA*, III, 321.

⁴⁹ Şevki Dayf, *el-Asru'l-Cahilî*, Kahire 1960, s. 62.

⁵⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 410-413, V, 590-591; Zeydan, Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (çev. Zeki Meğamiz), I-IV, İstanbul 1970, IV, 33.

⁵¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 341-378.

Savaşın devamlı cârî olduğu bu şartlarda Araplar hac ve ticaret gibi zorunlu faaliyetlerini îfâ edebilmek için güvenli zaman dilimlerine ve coğrafi mekânlara ihtiyaç duymuşlardır ki, onlara bu imkânı İbrahim (a.s.) zamanında tespit edilmiş olan haram aylar (Zilkâde, Zilhicce, Muharrem, Receb)⁵² ve ticarî panayırlar temin etmiştir.⁵³

Araplar hacı haram aylarda gerçekleştiriyorlardı. Bu zaman diliminde savaşlar yasaklanmıştı. Arap kabileleri bu kutsal barışı fırsat bilerek her taraftan Mekke'ye geliyorlar, bu münasebetle Hac günlerinden önce ve sonra dinlenme yerlerinde kurulan panayırlarda rahatça alışveriş yapıyorlardı. Hacılar buralarda birkaç gün konaklıyor, ihtiyaçlarını gideriyor, mallarını takas ediyor, gece sohbeti ve eğlenceler tertip ediyorlar, daha sonra da güvenlik içinde yurtlarına dönüyorlardı.⁵⁴

Arap toplumunda ilişkilerin sadece düşmanlık ekseninde gerçekleştiğini söylemek doğru olmaz. Kabileler arasında şartların zorlamasıyla kurulan dostluk münasebetlerine de şahit olunur. Bunların başında ittifak antlaşmaları (hîlf) gelir. Kabileler muhtelif sebeplerle özellikle yakın komşularıyla antlaşma yapma ihtiyacı duymuşlardır. Çünkü sulh gerçekleşmeksizin güvenlik ortamının sağlanması, kabileler arasında sağlıklı komşuluk ilişkilerinin kurulması ve ticarî faaliyetlerin sürdürülebilmesi mümkün olmaz.⁵⁵ Diğer taraftan özellikle zayıf kabileler diğer güçlü toplulukların saldırılarından emin olmak için onlardan biriyle antlaşma yapmak ihtiyacı duymuşlardır.⁵⁶ Hatta bazen güçlü ve himayeye ihtiyaç duymayan kabileler dahi, diğer kabilelere saldırmak veya onların muhtemel hücumlarına karşı koyabilmek amacıyla siyasî ittifaklar gerçekleştirmişlerdir.⁵⁷

⁵² Buhârî, Bedü'l-Halk 2.

⁵³ İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, s. 263-268.

⁵⁴ Bakara, 2/197-198.

⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Beyrut ts. (Dârus-Sâdır), IX, 92; Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, I-X, Beyrut ts. (Dâru Sâdır), VI, 95.

⁵⁶ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, I, 514, IV, 370-388; Özkuyumcu, Nadir, "Hilf", *DİA*, XVIII, 29.

⁵⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 138-140; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 77; İbn Habîb, *Münammak fî Ahbâri Kureys*, (thk. Hurşid Ahmed Faruk), Beyrut 1985, s. 232-273.

Kabile, müşterek ataya dayanan bir cemaat olarak tanımlanmakla birlikte, katılımlar veya savaşlar sebebiyle soy gerçek anlamında safiyetini koruyamaz. Bunun sonucunda da zahiren her biri kabilenin eşit üyeleri gibi görünmekle beraber, kabile içinde farklı bir sosyal tabakalaşma ortaya çıkar. Bunlar, aynı atadan gelen öz kabile çocukları, diğer kabilelerden katılanlar (sığınmacılar) ve kölelerdir. Birinci sırada bulunanlar, kabilenin diğer mensuplarından her bakımdan üstün üyelerdir. Asıl soydan gelmeyip de sonradan herhangi bir sebeple kabileye katılanlara ise mâlik, abd, sâhib, ibnü'l-emân, garîb, câr, halîf, nezîl, şerîk ve rab gibi isimler verilmiştir.⁵⁸ Bunlar, görünürde hür insanlar kabul edilmekle birlikte, birinci grupta yer alanlarla aynı hak ve sorumluluklara sahip değildirler. Öyle ki, bu temel eşitsizlik kabile hayatının hukuk sistemine de yansımış, buna göre halîfin diyeti asıl üyenin yarı diyeti miktarı olarak kabul edilmiştir.⁵⁹ Aynı şekilde himaye etme hakkı da sadece kabilenin asıl çocuklarına tanınan bir imtiyaz olmuş, anlaşmalı veya sığınmacı kabile üyeleri bundan mahrum bırakılmıştır.⁶⁰

Kabilede esas üyelerin altında yer alan ve halîflerle birlikte kabilenin orta tabakasını teşkil eden ve mevâlî adı verilen bir grup daha vardır ki, bunlar kabile içinde azat edilmiş köle ve cariyeler ile onların çocuklarından meydana gelir. Hem en üstteki hürler, hem de en alttaki kölelerden farklı statülere sahip oldukları için, tabîî olarak onlar bu iki sınıftan farklı hukukî statüde kabul edilmişlerdir. Buna göre mevâlî, köleler gibi alınıp satılamaz, ancak buna karşılık gerek evlilik, gerekse mirasta kabilenin asıl üyeleri gibi de muamele göremezdi. Meselâ onlardan birinin hür bir kadın ile evlenmesine kesinlikle müsaade edilmezdi. Ayrıca mevâlînin diyeti hürün diyetinin yarısı kabul edilirdi.⁶¹

Arap toplumunda kabile dairesinin üçüncü tabakasında köleler yer alır. Kadim zamanlardan beri bilinen ve uygulanan bu sistemin asıl kaynağı savaşlardır. Savaş sonunda sağ olarak ele geçirilen erkekler köle, kadınlar da

⁵⁸ Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, X, 389.

⁵⁹ Bardakoğlu, Ali, "Diyet", *DİA*, IX, 474.

⁶⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 20.

⁶¹ Zeydan, Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, IV, 38-40; Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar*, s. 116-117.

cariye kabul edilirdi. Karı-kocadan ikisi de köle olursa onların yeni doğan çocukları da köle sayılırdı. Kölelerin ve cariyelerin herhangi bir hayvandan farkı yoktu; onlar sahiplerinin malı gibi görülür, bu sebeple hiçbir şahsî ve sosyal hakka sahip olamazlardı. O kadar ki, sahibinin onu satmanın yanında, hibe etme, hatta isterse öldürme yetkisi dahî vardı.⁶² Bu yüzden her ne sebeple olursa olsun, kölesini öldürene hiçbir sorumluluk yüklenmezdi.⁶³ Köleler içinde azat edilenler ise bir üst tabakada yer alan mevâlî statüsüne yükselirdi.⁶⁴

Araplarda kabile mensuplarını birbirine bağlayan asıl unsur kabile ruhu asabiyettir. Asabiyet, hakikatte nesepleri bir olsun veya olmasın, nesep cetvellerindeki kabile ilişkilendirmeleri ister doğru ister yanlış veya eksik olsun, kabile üyelerinin kendilerinin bir asılda birleştiklerine inanmaları sonucunda, onların her şartta birbirlerine destek olmalarını sağlayan manevî güç ve dayanışma duygusudur. Toplumunu meydana getiren çeşitli grup güçleri arasında bir dengenin kurulmasında, insanların birbiriyle savulmasında, haklarının gözetilmesinde, onurlarının korunmasında ve hayatlarının muhafaza edilmesinde asabiyet, güçlü rol oynayan önemli bir sosyal faktördür. Bu duygu kabile toplumunda o kadar güçlü bir şekilde yerleşmiştir ki, hicrî III. asrın sonuna, yani Arap egemenliğinin yıkılmasına kadar olayların akış seyrinde etkinliğini hemen hiç kaybetmemiştir.⁶⁵

Kabile toplumunda asabiyet, çöl sosyal hayatının zorunlu ve tabîî neticelerindendir. Zira kabile, ancak asabiyet sayesinde ayakta durabilmekte, varlığını ve güvenliğini sağlayabilmekte ve yine asabiyet sebebiyle hayatta kalmak için mücadele kuralının geçerli olduğu kabileler toplumunda geçim vasıtalarını elde edebilmektedir. Siyasî ve hukukî alanlardaki otorite boşluğunu doldurarak kabile fertlerinin mal, can ve ırz güvenliğinin sağlanması da asabiyet sayesinde mümkün olmaktadır.⁶⁶ Asabiyete göre kabile üyele-

⁶² Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 570-574; Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar*, s. 115.

⁶³ Belâzürî, *Ensâb*, I, 158.

⁶⁴ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 574-576; Zeydan, Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, IV, 37-38.

⁶⁵ Derveze, İzzet, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, (çev. Mehmet Yolcu), I-III, İstanbul 1998, I, 151.

⁶⁶ Nass, İhsan, *el-Asabiyye*, s. 108; Çağrı, Mustafa, "Asabiyet", *DİA*, III, 453.

rinden biri öldürüldüğü zaman, öldürülenin yakınları başta olmak üzere bütün kabile maktulün intikamını almakla mükellef olur. Aynı şekilde kabile mensuplarından biri başka kabile mensubunu öldürürse, katilin kabilesi öldürülen şahsın diyetini ödemek başta olmak üzere öldürme hadisesinin bütün sonuçlarını üstlenmek zorundadır. Çünkü asabiyet anlayışına göre suç ve cezanın ferdîliği olmaz, bütün kabile kolektif sorumluluk altındadır. Asabiyet ayrıca her kabile üyesine kabile nizamı ve örfüne boyun eğmeyi, başka kabilelerle yapılmış olan anlaşma kurallarına tereddütsüz itaat etmeyi zorunlu kılar.⁶⁷

2. Aile

Câhiliyye dönemi Araplarında bağımsız bir aileden bahsedilemez. Çünkü çöl ortamında müstakil aile hayatı sürdürebilmek imkânsızdır. Dolayısıyla aileler ancak bir kabilenin parçası olmakla varlık ve anlam kazanabilirler. Kabile içinde bir aile mensubu, aynı anda büyük ailesi olan kabilesinin de mensubu olduğunun bilincindedir. Buradan yola çıkarak Arap toplumunda İslâm öncesi dönemde iki tip aileden bahsedilebilir: İlki soy birliğine dayalı ictimâî ailedir ki, buna kabile veya klan ailesi denilebilir; ikincisi ise bilinen tabîî ailedir.⁶⁸

Arap toplumunda kabilede en küçük birim aile kabul edilir. Bu tür aile, ya aynı ev (dâr) veya çadırdaki oturan dede, oğullar, torunlar ve bunların çocuklarından oluşan geniş aile (âl), ya da ana-baba ve çocuklardan oluşan dar aileden (ıyâl) meydana gelmiştir. Arap ailesinde mutlak hâkim erkektir. Dolayısıyla ailelerde akrabalık ilişkileri erkekler (asabe) yoluyla kurulmuştur. Tabiatıyla bu sistemde erkek daima kadından daha üstün ve önemli sayılmıştır. Zira fizikî gücün etkin olduğu çöl ortamında kabilenin en önemli unsuru savaşçı olan erkeklerdir. Bu durum Arap toplumsal yapısında kadına oranla erkeğe daha çok değer verilmesini getirmiştir. Kabileye savaşçı olarak katkı sağlayamayan kadınlar, ancak yük olarak görülmüştür. Sosyal itibarı olmayan kadın, ancak erkek çocuk doğurduğu zaman aileden kabul

⁶⁷ Apak, Âdem, *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri*, İstanbul 2004, s. 17-34.

⁶⁸ Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar*, s. 106.

edilir. Çocuk sahibi olsalar da kadınların miras hakları yoktur. Babası ölen bir çocuğun velâyet hakkı ise annenin değil, ölenin erkek akrabasıdır.⁶⁹

Bedevî anlayışa göre dünyaya erkek olarak gelmediği için kız çocuğu suçlu olarak doğmuştur. Bu inanış sebebiyle onlar, ailenin değersiz ve yüz kızartıcı üyesi kabul edilen bu çocuğun öldürülmesinde bir mahzur görmemişlerdir. Kur'ân'da bu cahilî uygulamaya açık işaret bulunmaktadır:

“Aralarında birinin bir kızı olduğu müjdelendiği zaman gamla dolarak yüzü simsiyah kesilir. Kendisine verilen kötü müjde yüzünden halktan gizlenmeye çalışır; onu utana utana tutsun mu, yoksa toprağa mı gömsün? Ne kötü hükmediyorlar”.⁷⁰

Kız çocukları hakkında bu olumsuz düşünceye rağmen onların canlı olarak gömülmesi âdeti Temîm kabilesi dışında diğer Arap kabileleri arasında çok yaygın olarak görülmemiştir.⁷¹ Üstelik Zeyd b. Amr b. Nüfeyl gibi şahıslar öldürülmek istenen kız çocuklarını babalarından alarak onların bakım ve büyütölmelerini üstlenmişlerdir.⁷²

Câhiliyye döneminde evlilikler çok farklı şekillerde gerçekleştirilmiştir. Bunların çoğu İslâm'ın gelmesinden sonra ortadan kaldırılan gayr-i meşru birlikteliklerdir. Öncelikli ve yaygın evlilik türü günümüzde olduğu şekilde bir kişinin evlenmek istediği kızı ailesinden istemesi ve mehir karşılığında nikâhın gerçekleşmesidir. Bu evliliklerde karşılıklı neseb, soy ve sosyal denklik dikkate alınmıştır.⁷³ Bundan başka câhiliyye dönemi Arap toplumunda; evli bir kadının kocasının uygun göreceği bir kişiyle çocuk sahibi olmak için bir araya gelmesi (istibdâ nikâhı)⁷⁴ bir kadının on kişiden az olmak üzere erkeklerle evlenmesi (müşterek nikâh),⁷⁵ iki erkeğin karşılıklı olarak karılarını değiştirmeleri (bedel nikâhı), hür olduğu için zina yapama-

⁶⁹ İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, s. 324; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 565-567.

⁷⁰ Nah, 16/58-59.

⁷¹ Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar*, s. 120-121.

⁷² Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr*, 24.

⁷³ İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, s. 310.

⁷⁴ Buhârî, Nikâh, 33.

⁷⁵ Buhârî, Nikâh, 36.

yan bir kadının bir erkekle metres hayatı yaşaması (haden/hıdn nikâhı), iki erkeğin mehir vermeksizin karşılıklı olarak kızları veya velisi bulundukları başka kadınlarla evlenmeleri (şigar nikâhı),⁷⁶ üvey oğlunun annesiyle evlenmesi (makt nikâhı)⁷⁷ tarafların süreli evlilik akdi yapmaları (muta nikâhı) gibi evlilik çeşitleri yaygın olarak görülmüştür.⁷⁸ Ayrıca câhiliyye döneminde iki kız kardeşin aynı anda bir kişinin nikâhında bulunması da evlilik âdetleri arasında yer almıştır.⁷⁹

3. Geçim Kaynakları

Arabistan'ın ekonomik hayatı tabiat şartları ve kabilelerin yaşayış tarzlarına bağlı olarak genellikle hayvancılık, tarım ve ticarete dayanmaktaydı. Hayvancılık özellikle bedevîlerin geçim kaynağıydı. Bu sebeple çöl Araplarının servetleri sahip oldukları deve ve davar sürüleridir. Arap hayatında devenin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Her şeyden önce göçebenin başlıca taşıtı devedir. Yük ve binek hayvanı olarak kullanıldığı gibi, eti, sütü ve yününden de istifade edildiği için deve aynı zamanda çok büyük bir ekonomik değer taşımaktadır. Bu sebeptir ki, devesiz çöl hayatını düşünmek mümkün değildir.⁸⁰

Arabistan'ın geçim kaynakları arasında tarım önemli bir yer tutar. Ziraata elverişli olan bölgeler ise düzenli yağış alan Yemen topraklarıdır. Dolaşısıyla tarım ürünleri açısından en mühim alan Yarımada'nın güney kısmıdır.⁸¹ Burada en fazla yetişen ürün ise hurmadır. Yemen'den başka Taif, Medine, Necid ve Hayber'de ziraata elverişli tarım alanları vardır. Bunlar arasında Basra Körfezi kıyılarında özellikle Yemâme tahıl istihşâliyle tanınmıştır.⁸²

⁷⁶ Buhârî, Nikâh, 28, Müslim, Nikâh, 57.

⁷⁷ İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, s. 325-326.

⁷⁸ Buhârî, Nikâh, 36; Müslim, Nikâh, 11.

⁷⁹ İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, s. 327, 330, 340. Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar*, s. 122-125.

⁸⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, I, 196-203, 207, IV, 286-287, V, 337-341; Hitti, Philip, *İslâm Tarihi*, I, 41-43.

⁸¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, I, 211.

⁸² Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar*, s. 27-28.

Arabistan'da tarım ve hayvancılığın yanında diğer önemli geçim kaynağı ticarettir. Yarımadada yaşayanlar ister bedevî, ister hadarî olsun hayatlarını devam ettirebilmek için ticaret yapmaya mecbur kalmışlardır. Billhassa Mekke gibi ziraata hemen hiç elverişli olmayan bölgelerdeki Arapların bundan başka da geçim vasıtaları yok gibidir. Onlar, toprakla uğraşmanın alternatifi olarak yaz-kış karada ve denizde ticaret yolculukları için seferber olmuşlar, ticaret mallarının nakli ve mübadelesi konusunda aracılık yapmak sûretiyle geçimlerini temin etmişlerdir. Onlar doğrudan ticarî seferlere iştirak etmenin yanı sıra bazen de kervanlara ortak oluyorlardı. Bu durum sadece büyük sermayedarlara has bir durum değildi. Buna zaman zaman orta halk kesimleri de ekonomik güçleri elverdiğince iştirak ediyorlardı. Bu konuda özellikle Mekke'de Kureyş kabilesi ileri bir noktaya ulaşmıştı. Kur'ân'da da işaret edildiği gibi,⁸³ Kureyşliler kış ve yaz mevsimlerinde olmak üzere yılda iki kez seyahat düzenlemişlerdir.⁸⁴

Yemen'den Akdeniz'e, Basra Körfezi'ne, Doğu Arabistan'a ve Cidde'ye ulaşan ticaret yollarının kavşak noktasında bulunması Hicaz'ın merkez şehri Mekke'ye bu anlamda büyük avantaj sağlamıştır.⁸⁵ Kusay b. Kilâb'ın torunları olan Hâşim, Abdüşşems, Nevfel ve Muttalib; Bizans, Habeşistan, İran ve Yemen hükümdarlarıyla siyasî ilişkiler kurarak ticarî antlaşmalar yapmak sûretiyle Mekke'nin ticaret hayatındaki etkinliğini uluslar arası boyuta ulaştırmışlardır.⁸⁶ Arabistan'da seyahat eden kervanlar sürekli olarak yağmalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalırken, akdedilen anlaşmalardan istifadeyle Kureyş kervanları güvenlik içinde ticaret yapmışlardır.⁸⁷

Arabistan'ın hemen her yöresinde çeşitli ticarî panayırlar kurulmuştur. Bunların en meşhurları Mekke civarında Ukâz, Zülmecâz, Mecenne, Hayber'de Netât, Yemâme'de Hecer panayırlarıdır. Ayrıca Aden ve Debâ

⁸³ Kureyş, 106/1-4.

⁸⁴ Vâkîdî, *Kitabu'l-Meğâzî*, (thk. Marsden Jones), I-III, Beyrut 1984, I, 27-28; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 257.

⁸⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, I, 220-221; Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar*, s. 28.

⁸⁶ Kureyş, 106/1-6.

⁸⁷ Taberî, *Tarih*, II, 252.

gibi sahil merkezlerinde ticaret fuarları kurulmuştur.⁸⁸ Buralar birer ticaret mekânı olmanın yanı sıra Arapların sosyal hayatında mühim yer işgal etmiştir. Kabileler arası toplantıların tertip edildiği, problemlerin çözüldüğü, kabilelerin aldıkları kararların duyurulduğu bu ticaret merkezleri aynı zamanda Arapların çok düşkün oldukları kabile övünmesi ve şiir yarışmalarına da ev sahipliği yapmıştır.⁸⁹

Arap kabilelerinden bir kısmı doğrudan ticarî faaliyetlerle geçimini temin ederken, bazı bedevî kabileler de kervanlara deve temin etmek, kılavuzluk ve muhafızlık yapamak sûretiyle ticaretten dolayı olarak gelir sağlamışlardır.⁹⁰

B. DİNÎ HAYAT

İslâm öncesi Arap toplumunda Yahûdîlik, Hıristiyanlık, Mecusîlik, Sâbiîlik, Hanîflik ve putperestlik gibi farklı inanç çeşitliliğine rastlanır. Arabistan'a giren semavî dinlerin en eskisi Yahûdîliktir. Bu din, Filistin'den göç edip Suriye-Hicaz arasındaki bölgelere sığınmak zorunda kalan Yahûdîler vasıtasıyla Arabistan'a gelmiş, Hicaz'ın önemli merkezlerinden biri olan Yesrib'e kadar ulaşmıştır. Daha sonra da Medine'ye yakın bölgeler olan Hayber, Vâdi'l-Kurâ ve Şam yolu üzerinde bulunan küçük yerleşim birimlerine hatırı sayılır bir Yahûdî topluluk yerleşmiştir. Yahûdîlik, Arap Yarımadası'nda Medine ve çevresinden başka, bu dine mensup tüccarların faaliyetleri neticesinde Yemen'de de yayılma fırsatı bulmuştur. O kadar ki, bölgenin idaresini yürüten Himyerî hükümdar Zû Nüvâs bu dini benimsedikten sonra ülkesinde yaşayan Hıristiyanları baskıyla bu dine çevirmeye çalışmıştır.⁹¹ Ancak bu din mensuplarının kendilerini diğer inanç sahiplerinden üstün görmeleri, Yahûdîliğin millî bir din olarak kabul edilmesi, ayrıca Yahûdî

⁸⁸ İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, s. 263-268. Efgânî, Sa'îd, *Esvâku'l-Arab fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, Dimaşk 1960.

⁸⁹ Hamidullah, Muhammed, "el-İlâf veya İslâm'dan önce Mekke'nin İktisadî-Diplomatik Münasebetleri", (çev. İsmail Cerrâhoğlu), *AÜİFD*, IX, Ankara 1961, s. 213-222; Yüksel, Ahmet Turan, *İslâm'ın İlk Döneminde Ticari Hayat*, İstanbul 1999, s. 13-46.

⁹⁰ Fayda, Mustafa, "Bedevî", *DİA*, 311-316.

⁹¹ Burûc, 85/1-8; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 37-38.

şeriatının bedevî Arap hayat tarzına uymaması gibi sebeplerle bu din Araplar arasında yayılma imkânı bulamamıştır.⁹²

Yahûdîlik'ten sonraki ikinci büyük semavî din olan Hristiyanlık dördüncü miladî asırdan itibaren Arap Yarımadası'na kuzeyde Suriye, güneyde ise Habeşistan üzerinden girmiştir. Suriye kanalıyla Arabistan'a ulaşan Hristiyanlar, doğu kiliseleri arasındaki mezhep ihtilâfları sebebiyle İmparatorluk topraklarında barınamayan muhalif gruplardır. Onlar sayesinde Hristiyanlık Kuzey Arabistan'da sakin Gassânî ve Hire Arapları arasında yayılmıştır. Bölgeyi daha sonra yurt edinen Tenuh, İyâd, Lahm, Cüzâm, Tağlib ve Bekr gibi pek çok Arap kabilesi de zamanla bu dini benimsemişlerdir.⁹³

Hristiyanlığı Arabistan'ın güneyine yayan Habeşliler, Necran'ı bu dinin önemli merkezlerinden biri hâline getirmek için büyük gayret sarf etmişlerdir.⁹⁴ Sâsânîlere karşı Arabistan'da etkinlik sağlamak isteyen Roma İmparatorluğu da Hristiyanlığın burada yayılmasını doğrudan veya dolaylı olarak desteklemiştir.⁹⁵ Nitekim İmparator'un teşvikleriyle miladî 345 yılında Ula Umeyde isimli Habeş Necâşîsi, Yemen'i ele geçirmiştir. Daha sonra Yemen'in bağımsızlığını geri alan Himyerî krallarından bir kısmının Yahûdîliği benimsemesiyle Hristiyanlık bölgede ihmale uğramış, hatta fanatik Yahûdî olarak bilinen Zû Nüvâs Yemen'deki bütün Hristiyanları yok etmeye çalışmıştır. Bunun üzerine gerek Bizans İmparatorluğu, gerekse güneydeki Habeşistan Krallığı nezdindeki girişimler sonucunda Habeşistan'dan Eryât komutasında harekete geçen ordu hem Himyerîler hanedanlığını ortadan kaldırmış, hem de bölgede Hristiyanlığın etkinliğini tekrar başlatmıştır. Güney Arabistan'da hedeflerine ulaşan Habeşliler, Eryât'tan sonraki valileri Ebrehe vasıtasıyla Arap Yarımadası'nın orta kısmında yer alan Hicaz'ı da Hristiyanlaştırmak amacıyla Mekke üzerine büyük bir harekât düzenlemiş-

⁹² Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 511-543; Güntaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar*, s. 88-89.

⁹³ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 237, VI, 582-623; Güntaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar*, s. 89-91.

⁹⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 32-35. Ayrıca bk. Fayda, Mustafa, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara 1982, s. 17-20.

⁹⁵ Güntaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar*, s. 89-92.

ler, ancak bunda başarısız olmuşlardır. Bu sebeptendir ki, Mekke, Medine ve Taif gibi Hicaz merkezlerinde Hristiyanlık yayılma imkânı bulamamıştır.⁹⁶

Sâsânî İmparatorluğu'nun resmî dini olan Mecusîlik, Araplar tarafından pek fazla ilgi görmemiştir. O kadar ki, Hire'de bulunan Arap kabileleri siyâsî anlamda bağlı bulundukları İranlıların dinleri yerine, onların rakibi durumunda olan Bizanslıların dinini tercih etmişlerdir.⁹⁷ Bu sebeple Arap Yarımadası'nda bulunan Mecusîlerin çoğunluğunu Sâsânî sınırına yakın bölgelerdeki Bahreyn, Yemen ve Umân'a yerleşmiş bulunan İranlılar teşkil etmiştir. Bununla birlikte Arabistan'ın güney doğu bölgeleri içinde yer alan Hecer, Bahreyn ve Ammân'da yaşayan bazı Arap kabilelerinin bu dini benimzedikleri görülmüştür.⁹⁸ Mecusîliğin Arabistan'da ilgi görmemesinde Sâsânîler'in bu inanç sistemini ulusal din olarak kabul edip başka milletler arasında yaymaya çalışmamalarının, ayrıca siyasî ve ekonomik hâkimiyeti dinlerini yaymaya tercih etmelerinin büyük etkisi vardır.⁹⁹

Arap Yarımadası'nda nadir de olsa Sâbîlik inancına tesadüf edilir. Bu dinin esasları Babilliler'e, İranlılara, Yahûdîlere ve Hristiyanlara ait dinî düşüncelerin bir karışımından ibarettir. Kur'ân'da da zikri geçen¹⁰⁰ Sâbîlik inancının merkezi olarak Arapların Cezîre adını verdikleri bölgede yer alan Harran kabul edilmektedir. Günümüzde ise Bağdat'ın güneyinde ve Kerbelâ civarında bu itikadı benimseyen gruplar bulunmaktadır. Sâbîlik genel olarak İrfan Sâbîliği ve Hurafe Sâbîliği olarak iki kısımda değerlendirilmektedir. Birincisi, Keldânî filozofların görüşlerinden etkilenmiş ve İslâm filozofları tarafından da ilgi görmüş fikrî ve felsefî derinliği olan şeklidir. Hurafe merkezli Sâbîlikte ise, felsefî incelik yoktur; basit olarak bu inancı benimseyenler yıldızları tanrı olarak kabul etmiş dinî topluluklardır. Bunun içindir

⁹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 44-58; Belâzürî, *Ensâb*, I, 67-68.

⁹⁷ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, II, 628, VI, 691-701.

⁹⁸ Bu konuda bk. Söylemez, Mahfuz, "Hz. Peygamber Döneminde Mecusiler", *Hiz. Muhammed ve Eorensel Mesajı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Çorum 2007, s. 383-393.

⁹⁹ Sarıçam, İbrahim, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2004, s. 49-50.

¹⁰⁰ "Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile, Yahûdîler, Hristiyanlar ve Sâbîlerden (her bir grubun kendi şeriatında) "Allah'a ve Âhiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır" (diye hükmedilmiştir). (Bakara, 2/62).

ki, Sâbiîlerin avam tabakası yıldızlar adına heykeller yaparak bunlara ibadet etmek sûretiyle putperestliğe düşmüşlerdir. Araplar arasında Benî Lahm, Benî Tay, Benî Kays ve Benî Esed gibi kabilelerin bazı boyları bu din anlayışını benimsemişlerdir.¹⁰¹

İslâm âlimleri Sâbiîler hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir: Bir kısmı onları Mecûsîlerden bir grup olarak kabul etmiş, bazıları ise onları meleklerle tapanlar olarak görmüştür. Sâbiîlerin yıldızlara, aya ve güneşe taptığını iddia eden âlimler de bulunmaktadır. Ayrıca bu inanç grubunun her dinden inanç ve ibadetleri mezcettiğine dair iddialar da vardır. Bazı âlimler ise onların Hz. Nûh'un dini üzere olduklarını ifade etmişlerdir.¹⁰² Yüce varlık, yaratıcı güç gibi temel inançlara sahip olan Sâbiîler'in kendilerine mahsus dua ve kutsal günleri, bayramları, oruç, kurban gibi ibadetleri vardır. Onlar alkollü maddeleri haram kabul etmişlerdir. Bu din mensupları Hz. Yahyâ'ya büyük önem vermişler, onu ışık peygamberi olarak isimlendirmişlerdir. Diğer taraftan Araplar, kavminin dinini terk edip başka dine giren kişiye de menfî anlamda sâbiî demişlerdir. Nitekim Mekke müşrikleri başta Hz. Peygamber (s.a.v.) olmak üzere ilk Müslümanları bu kelime ile nitelendirmişlerdir.¹⁰³

İslâm'ın doğuşu döneminde Arap Yarımadası'nda en yaygın dinî görünüm şüphesiz putperestliktir. Bilhassa bedevîlerin itikad esasını oluşturan bu inanç, Sâmiîlerdeki din anlayışının en eski ve en iptidâî şeklini temsil eder.¹⁰⁴ Hz. İbrahim'in (a.s.) Mekke'de Kâ'be'yi inşa etmesiyle birlikte Allah'ın birliği inancı (Tevhid) Arap Yarımadası'nda kabul edilmeye başlamış, Mekke bu anlayışın merkezi olmuştur. "Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâ'be'dir".¹⁰⁵

¹⁰¹ Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar*, s. 83-86; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 50-61, 701-705.

¹⁰² Bu konuda bilgi ve değerlendirmeler için bk. Derveze, İzzet, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 387-392.

¹⁰³ Bu konuda geniş bilgi için bk. Gündüz, Şinasi, *Sâbiîler-Son Gnostikler*, Ankara 1999.

¹⁰⁴ Hitti, Philip, *İslâm Tarihi*, I, 145.

¹⁰⁵ Âl-i İmrân, 3/96.

Hiz. İbrahim'den (a.s.) sonra oğlu İsmail (a.s.) bu itikadın devamını sağlamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu hususa işarette bulunulmuştur:

"Hani, biz Kâ'be'yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık. Siz de Makam-ı İbrahim'den kendinize bir namaz yeri edinin. İbrahim ve İsmail'e şöyle emretmiştik: "Tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rukû ve secde edenler için evimi (Kâ'be) tertemiz tutun. Hani İbrahim, "Rabbim! Bu şehri güvenli bir şehir kıl. Halkından Allah'a ve Âhiret gününe iman edenleri her türlü ürünle rızıklandır" demişti. Allah da, "İnkâr edeni bile az bir süre, (bu geçici kısa hayatta) rızıklandırır; sonra onu cehennem azabına girmek zorunda bırakırım. Ne kötü varılacak yerdir orası!" demişti. Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâ'be'nin) temellerini yükseltiyor, "Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin" diyorlardı. Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl. Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster. Tevbemizi kabul et. Çünkü sen, tevbeleri çok kabul edensin, çok merhametli olansın. "Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder; onlara âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları her kötülükten arındırsın. Şüphesiz, sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin".¹⁰⁶

Mekke'ye putperestlik daha sonraki dönemlerde şehrin yönetimini üstlenen Huzaalılar zamanında getirilmiştir. Bu kabilenin reislerinden Amr b. Luhay, ticaret amacıyla gittiği Şam bölgesinde Maab denilen yerde yaşayan Amâlikahılar'ın putlara taptıklarını ve bunlardan yardım dilediklerini görünce, onlardan aldığı Hübel isimli putu Kâ'be'ye getirerek halkından buna tapmalarını istemiştir.¹⁰⁷ Müşrik Araplar zamanla Kâ'be'yi sayıları 360'ı bulan putlarla doldurmuşlar, ayrıca Safâ'ya İsâf, Merve'ye ise Nâile isimli putları yerleştirmişlerdir. Taif'te yaşayan Sakîf Kabilesi'nin Lât, Medine ve civarında mukim müşrik Araplar ise Menât isimli putlara tapmışlardır. Böylece her kabilenin, hatta her ailenin kendine ait bir putu olmuştur.¹⁰⁸ Kur'ân'da

¹⁰⁶ Bakara, 2/125-129.

¹⁰⁷ İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, s. 26; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 79.

¹⁰⁸ Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 71; İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, s. 29-53; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 80-91.

müşriklerin taptığı putlardan Vedd, Süvâ, Yeğûs ve Nesr putlarının adı geçmektedir.¹⁰⁹

Genel anlamda putlara tapan Arapların belirgin ortak bir inanç anlayışı yoktur. Kur'ân-ı Kerîm'deki *"Hayat, ancak bu dünyadaki hayatımızdır. Yaşarız ve ölürüz; bizi ancak zamanın geçişi yokluğa sürekliler"* derler. Onların, bu hususta bilgisi yoktur, sadece öyle sanırlar".¹¹⁰ âyetinde zikredildiği gibi, onlardan bazıları Tanrı kavramını kökten inkâr etmek sûretiyle materyalist bir anlayışla zamana ve tabiata inanmıştır. Diğer bir kısmı ise kısmı ise Allah'ı âlemin yaratıcısı ve düzenleyicisi olduğunu kabul etmişlerdir:

*"Andolsun ki, onlara: Gökleri ve yeri yaratan, güneşi, ayı buyruğu altında tutan kimdir?" diye sorarsan, şüphesiz Allah'tır derler. Öyleyse niçin (aldatılıp) döndürülüyorlar?"*¹¹¹ *"Andolsun, onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, mutlaka, "Onları mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen (Allah) yarattı" diyeceklerdir"*.¹¹²

Putperest Araplar arasında Allah'ı tanımakla birlikte öldükten sonra dirilmeyi ve hesap vermeyi (âhireti) kabul etmeyen inanç sahipleri de vardı. Bu sebeple onlar için putlara sunulan kurbanlar, yapılan ibadetler ancak sağlık, servet ve erkek sahibi olmak, savaşlarda zafer kazanmak gibi dünyevî hedefler taşıyordu.¹¹³ *"O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı konusunda sizi imtihan için, henüz Arş'ı su üstünde iken gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratandır. Böyle iken "Ölümünden sonra şüphesiz diriltileceksiniz" desen, inkârcılar "Mutlaka bu apaçık bir büyüdür" derler"*.¹¹⁴

Câhiliyye dönemi Araplarının büyük çoğunluğu Allah'ı tanımakla, onu yüce yaratıcı olarak bilmek, hatta dualarında ve yeminlerinde Allah'ın adını

¹⁰⁹ *"Şöyle dediler: 'Sakın ilâhlarımızı bırakmayın. Hele hele Vedd'i, Süvâ'ı, Yeğûs'u, Ye'ûk'u ve Nesr'i hiç bırakmayın."* (Nûh, 84/23). Bu konuda ayrıca bk. Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 71; İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, s. 39; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 61-83, 227-291.

¹¹⁰ Mâide, 5/83.

¹¹¹ Ankebût, 29/61.

¹¹² Zuhruf, 43/9.

¹¹³ Çağrı, Mustafa, "Arap", *DİA*, III, 319.

¹¹⁴ Hûd, 11/7.

sıkça anmakla birlikte¹¹⁵, onların Allah inançları oldukça zayıf, bulanık ve muğlak; onlar ancak tehlike anında Allah'a dua ediyorlar, selamete kavuştukları anda ise O'nun varlığını unutuyorlardı. Esasında müşrikler tek ve mutlak güç sahibi olan Allah'a inanıp bağlanmak yerine, O'nunla kendi aralarında bağ kurduğuna inandıkları ikinci dereceden tanrıları ilah olarak kabul ediyorlar, kısacası Allah'a ortak (şirk) koşuyorlardı. Şirk, ulûhiyette, rubûbiyette, yönelişte ve ayinlerde Allah'ın dışında başka varlıkları ortak koşmak demektir. Bunlar "şurekâ"¹¹⁶, "erbâb"¹¹⁷, "endâd"¹¹⁸, "âlihe"¹¹⁹ olarak isimlendirilmiştir. "Tâğût" ve "cibt" kelimeleri de buna yakın anlamlar taşımaktadır.¹²⁰ Onların şirke vesile saydıkları varlık put olabildiği gibi, bir melek, şeytan ya da tabiat güçlerinden biri de olabilir. Allah'tan başka ibadet edecek varlıklarla ulûhiyet ve rubûbiyet ilişkisi kurmaları sebebiyle bu inanç sahipleri müşrik olarak isimlendirilmişlerdir.¹²¹

Câhiliyye Araplarının Allah'a ortak koşmaları, hac esnasında okudukları telbiyede de açıkça görülür: *"Buyur Allah'ım buyur. Senin ortağın yoktur. Ancak bir ortağın vardır. O da senin hükmündedir, sen ise ona ve onun sahip olduk-*

¹¹⁵ "Hani onlar, "Ey Allah'ım, eğer şu (Kur'ân) senin katından inmiş hak (kitap) ise hemen üzerimize gökten taş yağdır veya bize elem dolu bir azap getir" demişlerdi". (Enfâl, 8/32).

¹¹⁶ "Allah, sizi yaratan, sonra size rızık veren, sonra sizi öldürecek ve daha sonra da diriltecek olandır. Allah'a koştuğunuz ortaklardan, bunlardan herhangi bir şeyi yapabilen var mı? O, onların ortak koştuklarından uzaktır, yücedir". (Rûm, 30/40).

¹¹⁷ "Ey zindan arkadaşlarım! Ayrı ayrı ilahlar mı daha iyidir, yoksa mutlak hâkimiyet sahibi olan tek Allah mı?". (Yûsuf, 12/39).

¹¹⁸ "İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp da ona ortak koşanlar vardır. Onları, Allah'ı severcesine severler. Mü'minlerin Allah'a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir. Zulmedenler azaba uğrayacakları zaman bütün kuvvetin Allah'ın olduğunu ve Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu bir bilselerdi". (Bakara, 2/165).

¹¹⁹ Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş'ın Rabbi Allah onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir". (Enbiyâ, 21/22).

¹²⁰ "Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O halde kim tâğûtü tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla iştirendir, hakkıyla bilendir". (Bakara, 2/256). "Kendilerine Kitap'tan bir nasip verilmiş olanları görmüyor musun? Onlar "cibt"e ve "tâğût"a inanıyorlar. İnkâr edenler için de, "Bunlar, iman edenlerden daha doğru yoldadır" diyorlar". (Nisâ, 4/51).

¹²¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 163-195.

larına hükmedersin".¹²² Araplar telbiyede olduğu gibi yeminlerinde de Allah ile putların adlarını birlikte anmışlardır.¹²³

Müşrik Araplar önemli işlerinin hallinde putlardan yardım dilemiş, onların önünde çektikleri fal okları ile problemlerine çözüm arayışına girmişler, üstelik bu faaliyeti dinî bir vecibe olarak kabul etmişlerdir. Mekke'de bu tür uygulamaların gerçekleştirdiği mekân ise Hübel putunun bulunduğu yerdir. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dedesi Abdülmuttalib, Allah'a va'di gereği oğullarından hangisinin kurban edileceğinin tespiti için Hübel putunun önünde fal oku çekirmiştir.¹²⁴

Müşriklerden bazıları putlar yanında nuranî varlıklar olan meleklerle tapmışlar, üstelik onları Allah'ın kızları olarak kabul etmişlerdir:

"Onlar, kızları Allah'a nispet ediyorlar -ki O bundan uzaktır- kendilerine ise, canlarının istediğini".¹²⁵ Buna cevaben "Rahmân çocuk edindi dediler. Hâşâ hayır, melekler şerefli kılınmış kullardır" âyeti nâzil olmuştur.¹²⁶ Bu düşüncenin müşrik Araplara Hristiyanlık inancından geçtiği ileri sürülebilir. Zira Hristiyanların Mesih'in Allah'ın oğlu olduğunu ortaya koyan görüşleri vardır.

Câhiliyye döneminde Araplardan bir kısmı ise cinlere ibadet etmişler¹²⁷, aynen putlar gibi onları da Allah'a ortak koşmuşlardır.¹²⁸ Hatta onlardan bir kısmı Allah ile cinler arasında bir soy bağının bulunduğuna inanmışlardır. Kur'ân bu hususu şöyle dile getirir: "Allah ile cinler arasında da nesep bağı kurdular. Oysa cinler de kendilerinin Allah'ın huzuruna getirileceklerini bilirler".¹²⁹

İslâm öncesi dönemde Araplar arasında putlara tapmayan, putlara kesilen kurbanları yemeyen, ferdî olarak dinî hayat yaşayan kendilerine hanîf denilen az sayıdaki kişiye tesadüf edilir. Bunlar, Yahûdilik ve Hristiyanlık hak-

¹²² İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, s. 27; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 80.

¹²³ Müslim, *İmân* 5.

¹²⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 160-161.

¹²⁵ Nahl, 16/57.

¹²⁶ Enbiyâ, 21/26.

¹²⁷ Sebe', 92/41.

¹²⁸ "Bir de cinleri Allah'a birtakım ortaklar yaptılar. Oysa onları o yarattı. Bilgisizce Allah'a oğullar ve kızlar da uydurdular. O, onların niteledikleri şeylerden uzaktır, yücedir". (En'âm, 6/100).

¹²⁹ Sâffât 37/158.

kında bilgi sahibi olmakla birlikte, bu dinlerin ibadetlerini yerine getirmemişlerdir. Kaynaklarda bu gruba örnek olarak Varaka b. Nevfel, Ubeydullah b. Cahş, Osman b. Huveyris, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Ümeyye b. Ebû Salt gibi şahısların isimleri geçer.¹³⁰

Hanîf, genel anlamda “İbrahim ne bir Yahûdî ne de bir Hıristiyan’dı, fakat Allah’ı bir tanıyan gerçek bir Müslümandı ve müşriklerden değildi”¹³¹ âyetinde de ifade edildiği gibi, Hz. İbrahim’in getirmiş olduğu inanç esaslarını kabul eden kişi olarak tanımlanır. Yine Kur’ân’da geçen “O hâlde İslâm’a yönelecek İbrahim’in dinine uyun, O Allah’a ortak koşanlardan değildi”.¹³² “Sonra da sana, “Hakka yönelen İbrahim’in dinine uy. O, Allah’a ortak koşanlardan değildi” diye vahyettik”¹³³ ifadeleriyle İslâm dininin, Hz. İbrahim’in getirmiş olduğu tevhid inancının bir devamı olduğuna işaret vardır.¹³⁴

Görüldüğü gibi câhiliyye Arap toplumunda hem semavî hem de beşerî dinler var olmakla birlikte, bilhassa İslâm’ın zuhuru döneminde Mekke merkezli Hicaz’da hâkim inanç putperestlikti. Bunun yanında Allah inancı ve atalar ruhunun kutsallığını benimseme (Animizm) de bu inanç kültürünün önemli bir vechesini oluşturmuştur. Atalar inancı kabileye ait değerleri korumayı amaçlamaktadır. Buna göre putperestlik doğru olduğu için değil, sırf kabilenin dini olduğu için önemlidir. Kur’ân’da Mekke müşriklerinin bu tavrına çokça atıfta bulunulmuştur:

“Onlara, “Allah’ın indirdiğine uyun!” denildiğinde, “Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız!” derler. Peki ama, ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı (onların yoluna uyacaklar)?”¹³⁵ “Allah’a ortak koşanlar diyecekler ki: “Eğer Allah dileseydi biz de ortak koşmazdık, babalarımız da. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık.”

¹³⁰ Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 24; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 237-239; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 161-162, 195.

¹³¹ Âl-i İmrân, 7/67.

¹³² Âl-i İmrân, 7/95.

¹³³ Nahl, 16/123.

¹³⁴ Kuzgun, Şaban, “Hanîf”, *DİA*, XVI, 33-39.

¹³⁵ Bakara, 2/170.

Onlardan öncekiler de (peygamberlerini) böyle yalanlamışlardı da sonunda azabımızı tatmışlardı. De ki: “Sizin (iddialarınızı) ispat edecek) bir bilginiz var mı ki onu bize gösteresiniz? Siz ancak kuruntuya uyuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz”.¹³⁶ “Allah’a ortak koşanlar dediler ki: “Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız O’ndan başka hiçbir şeye tapmazdık, O’nun emri olmadan hiçbir şeyi de haram kılmazdık.” Kendilerinden öncekiler de böyle yapmıştı. Peygamberlere düşen sadece apaçık bir tebliğdir”.¹³⁷ “Âyetlerimiz apaçık bir şekilde onlara okunduğunda, “Bu sadece, atalarınızın tapmakta olduğu şeylerden sizi alıkoymak isteyen bir adamdır” dediler. Bir de, “Bu (Kur’ân), uydurulmuş bir yalandır” dediler. Yine hak kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler, “Bu ancak apaçık bir büyüdür” dediler”.¹³⁸ “Hayır! Onlar sadece, “Şüphesiz biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz” dediler”.¹³⁹

Atalar ruhunun kutsanması câhiliyye Araplarında çok yaygın bir anlayıştır. Nitekim Mekke şehir devletinin kurucusu olan Kusay b. Kilâb, Kureyş’in en büyük putlarından kabul edilen Menâf ve Uzzâ’ya atfen oğullarından birine Abdümenâf (Menâf’ın kulu), diğerine Abdüluzzâ (Uzzâ’nın kulu) adını vermiştir.¹⁴⁰ O, yaşadığı evine kutsallık kazandırmak için erkek çocuklarından birini de Abduddâr (Evin kulu) olarak isimlendirmiştir. Kendi şahsını da kutsallaştıran Kusay’ın bu sebepleri erkek çocuklarından birini Abdokusay olarak adlandırmış, başka bir oğluna ise Abdullah (Allah’ın kulu) ismini vermiştir.¹⁴¹ Benzer şekilde onun oğlu Abdümenâf, kendi çocuklarından olan Benî Ümeyye’nin atasını Abdüşşems (Güneşin kulu) adıyla çağırmıştır. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) dedesi Abdülmuttalib de babalarını taklit ederek oğullarından Ebû Leheb’e Abdüluzzâ, Ebû Tâlib’e de Abdümenâf adını vermiş, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) babası olan en küçük

¹³⁶ En’âm, 6/148.

¹³⁷ Nahl, 16/35.

¹³⁸ Sebe, 34/43.

¹³⁹ Zuhrûf, 43/22.

¹⁴⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 235, 269.

¹⁴¹ İbn Habîb, *Münammak*, s. 32; Belâzürî, *Ensâb*, I, 52-53.

oğlunu ise Abdullah olarak adlandırmıştır.¹⁴² Bu uygulamalara benzer şekilde câhiliyye dönemi Arapları arasında çocuklara bir taraftan Allah'a nisbetle Abdurrahmân gibi isimler verilirken¹⁴³, diğer taraftan Rudâ putuna atfen Abdurrudâ ismi de kullanılmıştır.¹⁴⁴ Buradaki örneklerde olduğu gibi, İslâm öncesi Araplarının inançlarıyla bağlarının oldukça serbest, zayıf ve gevşek olduğu açıkça görülür.¹⁴⁵ Anlaşılan materyalist tüccar zihniyete sahip olan Mekkelileri metafizik konular pek ilgilendirmemiş, onların kalbinde din kendine gereği gibi yer bulamamıştır.¹⁴⁶ Böyle olduğu içindir ki, Mekke müşrikleri Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tebliğine başlangıçta ilgisiz kalmışlarken, ancak putların ve müşrik atalarının hedef alınmasından, putperestlerin cehenneme yakıt olacaklarını bildiren âyetlerin nâzil olmasından sonra tepki göstermeye başlamışlardır.¹⁴⁷

SONUÇ

H. Peygamber (s.a.v.) dünyanın her tarafında siyâsî, ictimâî ve dinî kaos ve kargaşanın hakim olduğu M. VII. asırda dünyayı teşrif etmiştir. O'nun geldiği dönemde insanlardan bir kısmı materyalist bir anlayışla dünyanın peşine düşmüşlerken, başka bir kısmı ise bunun tersi olarak saadeti dünyadan tamamen el-etek çekmede aramışlardır. Allah Rasûlü (s.a.v.) insanlığın düştüğü bu ifrat ve tefrit ortamından kurtarılması için, hem dünyayı sosyal düzene kavuşturacak, hem de dinî problemleri ortadan kaldıracak bir rehber olarak gönderilmiştir. Gerçekten de Hz. Muhammed'in (s.a.v.) gönderilmiş bulunduğu âlem bir kurtarıcıya son derece muhtaçtı. Âlem, o zamandaki

¹⁴² İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 113.

¹⁴³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 103, 142.

¹⁴⁴ İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, s. 38.

¹⁴⁵ Nitekim onlardan bazıları dünyevî menfaat temini için putların önünde kur'a çektiklerinde şayet sonuç kendi arzuları doğrultusunda çıkmadığında putlara kızmış ve hakaret etmişlerdir. Nitekim Tebâle mevkiinde bulunan Zülhalasa tapınağına öc almak isteğinde bulunan bedevî çektiği üç okta da öc almaması gerektiği neticesi çıkınca elindeki okları alıp puta atarak şu şekilde bağirmiştir: "Senin baban öldürülseydi, intikam almaktan alıkoymazdın". (İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, s. 40)

¹⁴⁶ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, I, 265; Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar*, s. 81.

¹⁴⁷ "Siz ve Allah dışında taptığınız şeyler Cehennem yakıtıdır. Siz oraya gireceksiniz. Eğer onlar birer tanrı olsalardı Cehennem'e girmezlerdi. Halbuki hepsi (tapanlar da tapılanlar da) orada ebedî kalacaklardır. Orada onlara inim inim inlemek düşer". (Enbiyâ, 21/98-100).

vaziyeti ile Rasûlüllah'ın (s.a.v.) niçin özellikle o çağda gönderildiğinin sebebini açıklamaktadır. Şüphesiz Kur'ân-ı Kerim, daha sonra insanlığın bu krizinin boyutlarını şu şekilde dile getirecektir: "Karada ve denizde insanların elleri ile kazandıkları nedeniyle her yeri bozulma sarmıştır, bu yüzden onlara işledikleri bazı şeylerin acısını tattıracağız, belki dönüş yaparlar".¹⁴⁸ Miladî altıncı asır yarıldığında bütün din ve mezheplerin uğradıkları parçalanmalar, kendilerine yamayan hurafeler tuhaf ve yanlış değerler sebebiyle çağrıldıkları rolü becerecek bir güçten tamamen yoksun bulunuyorlardı. Buradan hareketle bunların yapacakları tek şey, medenîyete önderlik işini omuzlayacak olan "yeni yolcu"ya yolları genişletmekti. Elbette Muhammed (s.a.v.) idi bu yolcu. Doğumundan kırk yıl sonra İslâm risâletini alıp onu bütün dünyaya ulaştırdı. Allah'ı yeryüzündeki Halîfe kıldığı ve kendisini âlemlere karşı onurlandırdığı bir insan gibi yaşamak isteyen herkese tek yolu gösterdi.

İlâhî vahyi son kez insanlığa ulaştıran Hz. Muhammed (s.a.v.) son peygamber ve âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir. O'nun mesajı belli bir bölgeye veya millete değil, bütün insanlığadır. Nitekim Kur'ân'ın pek çok yerinde "Ey insanlar" ifadesiyle beşeriyetin tamamına hitap edilmekte, onlardan müjdeci ve uyarıcı olarak gönderilen Rasûl-i Ekrem'e (s.a.v.) uymaları istenmektedir. İslâm inancına göre Allah bütün insanların yaratıcısıdır ve hitabı da insanlığadır. Risâletinin evrenselliği sebebiyle Hz. Peygamber (s.a.v.) de sadece içinde yaşadığı Arap Yarımadası'ndaki kabilelere değil, zamanının büyük devletlerinin idarecilerine elçiler göndermek sûretiyle onları İslâm'a davet etmiş, bu şekilde tebliğinin evrenselliğini en geniş şekilde ortaya koymuştur. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) son peygamber olması hasebiyle peygamberliğinin evrensel ve kıyamete kadar sürekli olması gerekir. Dolayısıyla onun mesajlarını bütün insanlığı içine alacak şekilde anlamak, daha sonra da onu evrensel mesajlar çerçevesinde insanlara tanıtmak gerekir. Bu gerçekleştirildiği takdirde Hz. Peygamber (s.a.v.) de, şüphesiz hem Müslümanlar için, hem bütün insanlık için en büyük rehber olma özelliğini güçlü bir şekilde devam ettirecektir.

¹⁴⁸ Rûm, 30/41.